

Sexuální násilí v mezinárodním trestním a humanitárním právu a válka na Ukrajině

Petra Ditrichová*

Abstrakt: S válkou na Ukrajině se problematika sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu dostala do popředí mezinárodního dění. Již od počátku konfliktu se v médiích objevuje řada zpráv o rozsáhlých aktech sexuálního násilí páchaných zejména příslušníky ozbrojených sil Ruské federace, a to ve všech oblastech jejich operačního nasazení. Příspěvek proto poskytuje vhled do mezinárodněprávní regulace sexuálního násilí, včetně zločinu znásilnění v rámci ozbrojeného konfliktu. Nejprve je proveden krátký historický exkurz, jak mezinárodní společenství přistupovalo k regulaci sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu a jak se stavělo k jeho kriminalizaci (od Norimberského a Tokijského tribunálu přes Mezinárodní trestní tribunály pro bývalou Jugoslávii a pro Rwandu až po stálý Mezinárodní trestní soud). Na pozadí klíčových rozhodnutí mezinárodních tribunálů příspěvek ozřejmuje vývoj definičního vymezení zločinu znásilnění a širší kategorie sexuálního násilí v mezinárodním právu. Příspěvek uvádí, jaké znaky je nezbytné naplnit k prokázání sexuálního násilí jako válečného zločinu, zločinu proti lidskosti či zločinu genocidia. Příspěvek rovněž zmiňuje specifčnost vyšetřování sexuálního násilí spáchaného v ozbrojených konfliktech. Závěrem jsou uvedeny aktuální informace o rozsahu páchaní sexuálního násilí v konfliktu na Ukrajině a o možnostech potrestání jejich pachatelů.

Klíčová slova: sexuální násilí, znásilnění, ozbrojený konflikt, Ukrajina, mezinárodní humanitární právo, mezinárodní trestní právo

Úvod

Od počátku ozbrojeného konfliktu mezi Ukrajinou a Ruskou federací (RF) se objevují znepokojivé zprávy o řadě útoků sexuální povahy, včetně znásilnění páchaných příslušníky ozbrojených sil RF na ukrajinských ženách, dívkách, ale i chlapcích a mužích. Ačkoli o tom, zda konkrétní jednání sexuální povahy naplňuje znaky válečného zločinu, nebo jiného zločinu podle mezinárodního práva, může závazně rozhodnout pouze soud (mezinárodní či vnitrostátní), cílem tohoto příspěvku je poskytnout vhled do problematiky právních aspektů sexuálního násilí během ozbrojeného konfliktu. Příspěvek se zaměří na to, zda je sexuální násilí včetně znásilnění v mezinárodním právu považováno za válečný zločin, zločin proti lidskosti či zločin genocidy a jaké jsou jejich definiční znaky. Rovněž bude zmíněna problematika vyšetřování těchto zločinů v době ozbrojeného konfliktu. Po exkurzu, jak se mezinárodní společenství staví ke kriminalizaci sexuálního násilí, také bude zmíněno, jaké jsou aktuální možnosti potrestat pachatele znásilnění a dalších jednání sexuální povahy spáchaných během konfliktu na Ukrajině.

* JUDr. Petra Ditrichová, Ph.D., Ústav mezinárodních vztahů. E-mail: petra.ditrichova@centrum.cz. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0256-1751>. Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK č. UNCE24/SSH/039. Autorka děkuje prof. JUDr. PhDr. Veronice Bílkové, Ph.D., E.M.A., a JUDr. Anně Richterové, Ph.D., za cenné připomínky a rady k tématu článku, a dále doc. MUDr. Martinu Ošťádalovi, Ph.D., a týmu zdravotních sestřiček z dětské ortopedie FN Bulovka za podporu při psaní tohoto článku.

1. Mezinárodní právo a vývoj postihu sexuálního násilí

Zločiny sexuální povahy jsou páčány v době míru a nevyhýbají se ani situacím ozbrojeného konfliktu. Páchání sexuálního násilí však bylo v ozbrojených konfliktech dlouho přehlíženo a svým způsobem i bráno jako něco, co k válkám prostě patří. Důvodů, proč tomu tak bylo, byla celá řada. Většina příčin však vycházela z kulturního a společenského prostředí, kdy žena byla původně vnímána jako majetek muže. Jednalo se tedy o projev mocenských a genderových vztahů ve společnosti.¹ Změna náhledu na sexuální násilí v ozbrojeném konfliktu byla postupná a souvisela právě s narovnáním genderových vztahů, kdy sexuální útoky začaly být více vnímány jako útok na fyzickou a psychickou integritu oběti.

Milníkem v přístupu mezinárodního společenství ke kriminalizaci znásilnění včetně širší kategorie sexuálního násilí byly zejména Mezinárodní trestní tribunály pro bývalou Jugoslávii (ICTY) a Rwandu (ICTR). Důvodem byly znepokojivé informace o tom, že v Bosně a Hercegovině mezi lety 1992–1993 mělo dojít k sexuálnímu násilí na 30 000 – 50 000 ženách, dětech a mužích,² a informace o tom, že během konfliktu ve Rwandě v roce 1994 docházelo k hromadnému znásilňování a útokům sexuální povahy na až 350 000 tutsijských žen.³ Nebývalou pozornost vyvolaly také zločiny páchané bojovníky Islámského státu (ISIS) proti náboženským a etnickým menšinám na území Sýrie a Iráku. Zejména útoky pro Jezídům dosáhly značného rozsahu a brutality. Jezídské ženy byly znásilňovány, brány do otroctví nebo nuceny k manželství s bojovníky ISIS.⁴

Právě rozsah sexuálního násilí, včetně způsobu, jakým bylo páčáno, tj. znásilňování (opakované, hromadné), včetně užití různých předmětů jako klacek nebo zbraň, držení žen v sexuálním otroctví, nucená manželství a vynucená těhotenství či sexuální mrzačení obětí,⁵ ukázalo na nový fenomén. Sexuální násilí nebylo páčáno z důvodu „sexuálního chtíče“ jako individuální selhání několika jednotlivců, ale systematicky, organizovaně, často jako forma trestu, jako taktika vedení boje. Taktika spočívající v ponižení, podřízení či trýznění určité skupiny civilního obyvatelstva bez ohledu na jejich pohlaví či věk. Pokud je sexuální násilí v ozbrojených konfliktech užito cíleně jako určitá forma vojenské strategie (obvykle podporována, plánována či legitimizována politickým vedením či propagandou jedné strany vůči civilnímu obyvatelstvu druhé strany), bývá uváděno, že je užito jako „válečná zbraň“ (*rape as a war weapon*).⁶ Z právního hlediska se však jedná

1 CIPROVÁ, K. Znásilnění: Kontextuální úvod. In: CIPROVÁ, K. (ed.). *Pod Hladinou: Mýty a fakta o znásilnění*. Praha: Gender Studies, 2010, s. 3–11.

2 FAIRBANKS, B. Rape as an Act of Genocide: Definitions and Prosecutions as Established in Bosnia and Rwanda. *Historical Perspectives: Santa Clara University Undergraduate Journal of History*. 2019, Series II, Vol. 23, s. 112.

3 BIJLEVELD, C. – MORSSINKHOF, A. – SMEULERS, A. Counting the Countless: Rape Victimization During the Rwandan Genocide. *International Criminal Journal Review*. 2009, Vol. 19, No. 2, s. 208.

4 Ke zločinům páchaných Islámským státem připravily své zprávy i mezinárodní organizace, např. HUMAN RIGHTS COUNCIL. “They Came to Destroy – ISIS Crimes against Yazidi. In: *ohchr.org* [online]. 2016. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/ColSyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf>; AMNESTY INTERNATIONAL. Escape from Hell: Torture and Sexual Slavery in Islamic State Captivity in Iraq. In: *amnesty.org* [online]. 2014. Dostupné z: <<https://www.amnesty.org/en/documents/mde14/021/2014/en/>>.

5 Např. NOWROJEE, B. *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. Human Rights Watch, 1996; GLOBAL JUSTICE CENTER. Daesh's Gender-Based Crimes against Yazidi Women and Girls Include Genocide. In: *globaljusticecenter.net* [online]. 2016. Dostupné z: <<https://www.globaljusticecenter.net/daesh-s-gender-based-crimes-against-yazidi-women-and-girls-include-genocide/>>.

6 Např. UN General Assembly Resolution A/RES/48/143, 5. 1. 1994, para 2; *Prosecution of Sexual Violence. Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions: Lessons Learned from the Office of the Prosecutor for the International Criminal Tribunal for Rwanda*. ICTR, 2014.

o zavádějící přirovnání, neboť taková kvalifikace nemá v mezinárodním právu oporu. Mezinárodní humanitární právo (MHP) nejenže s tímto pojmem neoperuje, ale ani nedefinuje pojem „zbraň“. V českém právním řádu je například za zbraň považován jakýkoli předmět, látka či jiný prostředek nebo ovladatelná energie, které jsou použity (použitelné) k útoku proti tělesné integritě jiného člověka.⁷ V tomto kontextu lze tedy uvést, že vyjádření, že znásilnění bylo užito jako válečná zbraň, představuje fenomén specifické taktiky vedení boje v ozbrojeném konfliktu; taktiky, která má značné nejen zdravotní a psychologické, ale i sociální a sociologické dopady.

V reakci na informace o páchání sexuálního násilí jako taktiky vedení boje přijala v roce 2008 Rada bezpečnosti OSN klíčovou rezoluci č. 1820, která poprvé v historii OSN uvedla, že sexuální násilí páchané v ozbrojeném konfliktu a jeho následky představují ohrožení mezinárodního míru a bezpečnosti. Rezoluce požadovala zastavení všech aktů sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu a zdůraznila, že „*sexuální násilí, pokud je užito nebo pácháno jako taktika války za účelem cíleného zaměření na civilisty nebo jako součást rozsáhlého nebo systematického útoku proti civilnímu obyvatelstvu, může značně zhoršit situaci ozbrojeného konfliktu a bránit obnovení mezinárodního míru a bezpečnosti*“.⁸

I když bylo zdokumentováno, že sexuální násilí bylo v určité míře přítomno téměř v každém ozbrojeném konfliktu, k jeho kriminalizaci a potrestání konkrétních pachatelů v minulosti téměř nedocházelo. Přesto je třeba připomenout případ rytíře Petera von Hagenbach. Hagenbach byl souzen před zvláštním tribunálem, který by dnes mohl být označen jako *ad hoc*. Tento tribunál složený z osmadvaceti soudců z různých městských států ho soudil za zločiny, včetně vražd a znásilnění, kterých se měl dopustit jako guvernér alsaského území v letech 1469–1474. Ačkoli v obecném povědomí zůstává tento proces neznámý, většina právních vědců jej vnímá jako přelomovou událost. Někteří si ho cení pro formulaci zárodečné verze zločinů proti lidskosti. Jiní jej chválí za to, že znásilnění bylo zdánlivě považováno za válečný zločin. Všichni se shodují na tom, že jde o první zaznamenaný případ v historii, který odmítl obhajobu rozkazu nadřízeného.⁹ Bohužel tento případ byl na dlouho jediným, kdy v mezinárodním kontextu došlo k odsouzení za zločin znásilnění. Po řadu následujících století znásilnění v rámci válečného konfliktu bylo bráno jako jeho nevyhnutelná součást.

Zločin znásilnění byl poprvé písemně zakotven v tzv. Lieberově kodexu. Tento první kodex upravující pravidla chování vojsk států Unie v americké občanské válce (1861–1865)¹⁰ považoval znásilnění za čin zasluhující trest smrti.¹¹ Úmluvy v oblasti MHP na tento trend bohužel nenavázaly. Vzhledem k tomu, že pravidla války byla psána muži, se tomuto problému nikdy nevěnovala patřičná pozornost,¹² a znásilnění tak nebylo považováno za

⁷ Zbraně podléhající zákonu o zbraních a podmínky jejich nabyvání a držení. In: MVČR [online]. 17. 2. 2021 [cit. 2023-08-01]. Dostupné z: <<https://www.mvcr.cz/clanek/zbrane-podlehajici-zakonu-o-zbranich-a-podminky-jejich-nabyvani-a-drzeni.aspx>>.

⁸ UN Security Council Resolution S/RES/1820(2008), 19. 6. 2008, para 1–2.

⁹ GORDON, S. G. The Trial of Peter Von Hagenbach: Reconciling History, Historiography, and International Criminal Law. In: SSRN [online]. 17. 2. 2012 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: <https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2006370>.

¹⁰ General Orders No. 100 by President Lincoln, 24. 4. 1863 – Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field.

¹¹ Ibidem, čl. 44: „Veškeré bezohledné násilí páchané na osobách v napadené zemi [...] veškeré znásilňování, vražednictví, mrzačení nebo zabíjení těchto obyvatel je zakázáno pod trestem smrti nebo jiným přísným trestem, který se může zdát přiměřený závažnosti činu.“

¹² GOLDSTONE, R. J. Prosecuting Rape as a War Crime. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2002, Vol. 34, No. 3, s. 279.

válečný zločin. Haagské úmluvy z let 1899 a 1907 kodifikovaly existující obyčejová pravidla vedení války, avšak neobsahovaly žádný konkrétní odkaz na znásilnění. Článek 46 Haagské úmluvy z roku 1907 nicméně stanovil, že okupační mocnosti budou respektovat čest a práva rodiny. K dalšímu vývoji došlo v rámci souzení zločinů spáchaných za druhé světové války. Prvotním impulsem bylo přijetí Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku vítěznými mocnostmi po skončení druhé světové války v roce 1945¹³ a Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu pro Dálný východ.¹⁴ I když v těchto statutech byly poprvé na mezinárodní úrovni kodifikovány válečné zločiny¹⁵ a jednání považovaná za zločin proti lidskosti,¹⁶ jejich definice bohužel explicitně nezahrnovala znásilnění či jiné formy sexuálního násilí. I přesto, že bylo zdokumentováno, že sexuální násilí bylo během druhé světové války velmi rozšířené, Norimberský tribunál se těmito zločiny nezaobíral vůbec¹⁷ a Tokijský pouze částečně.¹⁸ Je otázkou, zda tomu bylo proto, že sexuální násilí bylo páčáno příslušníky ozbrojených sil na obou stranách konfliktu (tj. příslušníky nacistického Německa, příslušníky sovětských vojsk postupujících přes východní Evropu do Německa,¹⁹ příslušníky britské, americké či francouzské armády postupující od západu na východ a stejně tak vojáky japonské armády například v Nankingu²⁰ či americkými příslušníky na Dálném východě). K potrestání alespoň malé části pachatelů těchto zločinů došlo následně v některých státech dle vnitrostátního práva.²¹

Další příležitost ke kodifikaci znásilnění jako válečného zločinu byla při přípravě Ženevských úmluv o ochraně obětí ozbrojených konfliktů v roce 1949. Ani zde se však znásilnění nedostalo explicitně mezi válečné zločiny. Ženevská úmluva I a II uvádějí, že jejich vážné porušení představuje jednání ve formě „úmyslného způsobení velkého utrpení nebo vážného tělesné zranění a ohrožení zdraví [...] neodůvodněného vojenskou nutností a provedeného ve velkém měřítku nedovoleným a svévolným způsobem“.²² I když je zřejmé, že znásilnění a jiné formy sexuálního násilí mohou toto vymezení naplňovat, praxe ukázala, že se jedná o příliš obecné ustanovení, které jen zřídka vedlo ke kriminalizaci takového jednání a k potrestání jeho pachatelů. Nápomocný není ani čl. 27 Čtvrté ženevské úmluvy a čl. 76 Prvního dodatkového protokolu, které sice již shodně obsahují explicitní

¹³ The Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, 8 August 1945, český překlad vydán vyhláškou č. 164/1947 Sb. Dohoda o stíhání a potrestání hlavních válečných zločinců Evropské Osy.

¹⁴ Charter of the International Military Tribunal for the Far East, Tokyo, 19. 1. 1946.

¹⁵ Čl. 6 odst. b) Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku. Čl. 5 odst. b) Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu pro Dálný východ.

¹⁶ Čl. 6 odst. c) Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku. Čl. 5 odst. c) Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu pro Dálný východ.

¹⁷ Znásilnění bylo sice uvedeno jako součást tzv. zločinů proti lidskosti ve Spojeneckém místním zákoně č. 10 (Allied Local Council Law No. 10), který kriminalizoval jednání nacistických zločinců střední hierarchické úrovně, avšak nikdo z nacistických pachatelů znásilnění (např. v koncentračních táborech apod.) na tomto základě nebyl obviněn.

¹⁸ Více viz COPELON, R. Gender Crimes as War Crimes: Integrating Crimes Against Women into International Criminal Law. *McGill Law Journal*. 2000, Vol. 46, No. 1.

¹⁹ Uvádí se, že příslušníci sovětské armády znásilnili nejméně 2 milióny německých žen a tisíce žen z východní Evropy během osvobození Evropy od nacistů, přičemž není známo, že by sovětská justice tyto činy jakýmkoli způsobem řešila. Více viz BEEVOR, A. *Berlin: The Downfall 1945*. London: Penguin UK, 2007.

²⁰ CHANG, I. *The Rape of Nanking*. New York: Basic Books, 1997.

²¹ Bývá uváděno, že příslušníci Spojených států amerických od roku 1942 do roku 1945 spáchali na území Francie, Anglie a Německa cca 14.000 znásilnění. Za tato jednání padaly na vnitrostátní úrovni v USA zejména disciplinární tresty. Je zdokumentováno, že 29 pachatelů těchto činů bylo odsouzeno k trestu smrti. Více viz LILLY, J. R. *Taken by Force: Rape and American GIs in the World War II*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007.

²² Čl. 50 Ženevské úmluvy I a čl. 51 Ženevské úmluvy II.

požadavek, že ženy mají být zvláště chráněny proti každému útoku na jejich čest, zejména pak před znásilněním, proti nucení k prostituci a proti každému nemravnému jednání, avšak tato ustanovení zase nejsou zahrnuta do výčtu vážných porušení těchto úmluv, a tudíž v MHP nejsou považována za válečný zločin.²³ Přestože MHP je vystavěno na povinnosti smluvních stran pachatele vážných porušení Ženevských úmluv a jejich Dodatkových protokolů vyhledat a postavit před řádný soud, k odsouzení konkrétních pachatelů za zločiny sexuální povahy na základě MHP téměř nedocházelo a nedochází.²⁴

Ke skutečnému průlomu v kriminalizaci sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech došlo zejména díky přístupu Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia – ICTY²⁵) a Mezinárodního trestního tribunálu pro Rwandu (International Criminal Tribunal for Rwanda – ICTR²⁶). Nicméně jejich cesta nebyla v tomto směru ani zdaleka jednoznačná a přímočará. Zpočátku se oba tribunály k obviněním z páchání sexuálního násilí stavěly velmi rezervovaně a nepřikládaly mu patřičný význam. Této problematice se reálně začaly věnovat až poté, co nevládní organizace Human Rights Watch zveřejnila zprávu, která uvedla, že ve Rwandě v roce 1994 během genocidy docházelo k systematickým a masivním sexuálním útokům a páchání sexuálního násilí na ženách a dívkách ze strany příslušníků obou stran konfliktu. Zpráva zejména zdůraznila, že znásilnění žen nebylo pácháno jako individuální selhání jednotlivců, ale bylo užito jako zbraň, jako politický prostředek s cílem terorizovat a degradovat zejména tutsijskou komunitu žen.²⁷ Bylo tedy zřejmé, že problematika sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech představuje rozsáhlý problém, který nelze nadále přecházet. Jak ICTR, tak ICTY tak v řadě případů doplnily původně vznesená obvinění i o obvinění ze sexuálního násilí. Statistický rozbor případů ICTR následně ukázal, že z celkem 93 obžalovaných bylo 52 obviněno ze znásilnění nebo jiného sexuálního násilí.²⁸

2. Vývoj definice znásilnění a sexuálního násilí v mezinárodním právu

ICTY a ICTR se při řešení problematiky sexuálního násilí potýkaly s řadou praktických problémů. Za prvé, jurisdikce ICTY a ICTR za zločin znásilnění byla výslovně přiznána pouze s ohledem na kategorii zločinů proti lidskosti.²⁹ Za druhé, soudům chybělo jakékoli vodítko, jak sexuální násilí včetně znásilnění definovat, neboť toto jednání nebylo předtím v mezinárodním právu nikdy kriminalizováno a návodná definice nebyla obsažena ani ve statutech ICTY a ICTR. Všechny tyto skutečnosti se odrazily v nejednotném přístupu soudních senátů ICTY a ICTR k obsahovému vymezení pojmů znásilnění a sexuálního

²³ Čl. 85 odst. 5 Prvního dodatkového protokolu k Ženevským úmluvám.

²⁴ Více viz UHLÍŘOVÁ, K. Vývoj mezinárodního trestního práva v kontextu kriminalizace sexuálního násilí. In: ŠIMÁČKOVÁ, K. – HAVELKOVÁ, B. – ŠPONDROVÁ, P. (eds). *Mužské právo: Jsou právní pravidla neutrální?* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2020, s. 137–180.

²⁵ Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 2 of Security Council Resolution 808 (1993) S/25704, 3. 5. 1993 (Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia „ICTY“), a UN Security Council Resolution S/RES/827 (1993), 25 May 1993 (Establishment of the International Tribunal).

²⁶ UN Security Council Resolution S/RES/955 (1994), 8. 11. 1994 (Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda „ICTR“).

²⁷ NOWROJEE, B. *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath* (Human Rights Watch report).

²⁸ *Prosecution of Sexual Violence. Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions*, s. 5 a příloha B.

²⁹ Čl. 5 písm. g) Statutu ICTY, čl. 3 písm. g) Statutu ICTR.

násilí. Co se týče válečných zločinů, situace byla o to komplikovanější, že oba tribunály se věnovaly vnitrostátnímu ozbrojenému konfliktu a termín „válečný zločin“ pro jednání spáchané ve vnitrostátním ozbrojeném konfliktu se v úmluvách, které tento typ konfliktu regulují, neobjevuje.³⁰ Statut ICTY sice pod termínem „porušení zákonů a obyčejů války“ demonstrativním způsobem vymezil určitá zakázaná jednání, nicméně ta výslovně nezahrnovala znásilnění ani jinou formu sexuálního násilí. Statut ICTR naproti tomu alespoň obsahoval výslovné zakotvení zakázaného jednání ve formě „znásilnění a nucené prostituce“, a to v rámci „útoků proti osobní důstojnosti“, který je jako součást „ponižujícího a pokořujícího zacházení“ považován za vážné porušení společného článku 3 Ženevských úmluv.³¹

ICTR řešil znásilnění již ve svém prvním pojednávaném případě *Akayesu*. Při tvorbě definice znásilnění vyšel jednak z definic obsažených v různých vnitrostátních právních řádech a jednak z analogie jednání představujícího mučení. Uvedl, že v obou případech se jedná o zásah do osobní důstojnosti, neboť cílem je „zastrašení, degradace, ponížení, diskriminace, potrestání, kontrola nebo zničení osoby“.³² Na tomto základě tak znásilnění definoval jako „fyzické vniknutí sexuální povahy spáchané na osobě za okolností, které jsou nátlakové“.³³ Jelikož znásilnění nebylo jediným zločinem sexuální povahy, ke kterému v konfliktu docházelo, soudní senát zároveň definoval i obecnější kategorii sexuálního násilí (zahrnující i znásilnění), a to jako „jakékoli jednání sexuální povahy spáchané na osobě za okolností, které jsou donucovací“.³⁴ Rozsudek ICTR vynesený v případě *Akayesu* představoval z hlediska MHP zcela zásadní průlom, neboť poprvé v historii mezinárodního práva došlo na mezinárodní úrovni k odsouzení pachatele za zločin znásilnění. I když se tak zatím stalo v kontextu zločinů proti lidskosti.³⁵ ICTR v tomto případě zároveň položil základ moderní, poměrně široké definice znásilnění a sexuálního násilí v mezinárodním právu, neboť uvedl, že znásilnění je „formou agrese“, a tudíž jeho zásadní prvky nemohou být zachyceny „mechanickým popisem objektů nebo tělesných částí“.³⁶ Oproti řadě definic znásilnění obsažených ve vnitrostátních právních řádech, které popisují, jakou podobu sexuálního násilí může nabývat (orální, anální či vaginální styk) a zda došlo k vyjádření nesouhlasu (fyzicky, slovně), považoval ICTR za klíčový prvek „akt donucení“. Donucení přitom nemusí být nutně manifestováno pouze fyzickou silou, ale také zastrašováním či jinými formami nátlaku. Proto ICTR považoval za klíčové zdůraznit, že sexuální násilí „se neomezuje na fyzické proniknutí do těla a může zahrnovat jednání, která nespádají do penetrace nebo fyzického kontaktu“.³⁷ ICTR se této definice držel i v některých dalších případech, které v souvislosti se sexuálním násilím v rámci konfliktu ve Rwandě řešil, např. případ *Musema*.³⁸ V jiných případech, např. *Kajelijeli*,³⁹ se soudní senát ICTR naopak přiklonil k definici poskytnuté ICTY v případě *Kunarac*.

³⁰ Společný článek 3 Ženevských úmluv ani Druhý dodatkový protokol k Ženevským úmluvám s tímto pojmem vůbec neoperují.

³¹ Čl. 4 odst. e) Statutu ICTR jako součást útoku proti osobní důstojnosti v rámci porušení spol. čl. 3.

³² ICTR-96-4-T, *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*, Trial Chamber Judgment, 1998, para 597.

³³ *Ibidem*, para 598.

³⁴ *Ibidem*, para 688.

³⁵ *Ibidem*, Count 13, Verdict.

³⁶ *Ibidem*, para 687.

³⁷ *Ibidem*, para 688.

³⁸ Např. ICTR-96-13-T, *Prosecutor v. Alfred Musema*, 27. 1. 2000, para 229.

³⁹ Např. ICTR-98-44A-T, *Prosecutor v. Juvénal Kajelijeli*, Trial Chamber, 1. 12. 2003, para 915.

ICTY řešil problematiku sexuálního násilí také ve svém prvním případě (*Tadić*). V něm však neoperoval s pojmem „znásilnění“, ale termínem „násilný sexuální styk“.⁴⁰ I když vznesená obvinění týkající se sexuálního násilí byla následně stažena, násilný sexuální styk byl v kontextu vnitrostátního ozbrojeného konfliktu kvalifikován jako „útok proti osobní důstojnosti“, který zahrnuje „ponižující a pokořující zacházení“, které je v rozporu se společným čl. 3 Ženevských úmluv.⁴¹ Případ *Tadić* tak sice nepřinesl průlom z hlediska kriminalizace sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu (obžaloba nebyla v tomto případě primárně vystavěna na sexuálním násilí), nicméně zhodnocení soudu, že individuální trestní odpovědnost nevzniká pouze v mezinárodním ozbrojeném konfliktu, ale též ve vnitrostátním (dle obyčejových pravidel), měl zcela zásadní vliv na vyvození, že válečné zločiny lze spáchat i v situaci vnitrostátního ozbrojeného konfliktu.⁴²

Co se týče obsahového vymezení pojmu znásilnění, senáty ICTY nedržely jednotnou linii nejenom ve vztahu k ICTR, ale ani v rámci své judikatury. V případě *Furundžija* se soudní senát ICTY odklonil od poměrně široce pojaté definice znásilnění nastavené ICTR v případě *Akayesu* a zvolil užší a popisnější výklad. Objektívni znaky znásilnění v mezinárodním právu definoval jako „sexuální proniknutí, i když nepatrné, do a) vagíny nebo konečnicku oběti, a to penisem pachatele nebo jakýmkoli jiným předmětem užitým pachatelem, nebo b) do úst oběti penisem pachatele, a to při užití nátlaku nebo síly nebo hrozby silou oběti nebo třetí osobě“.⁴³ Soud dále uvedl, že znaky zločinu znásilnění nelze vyvodit z žádné mezinárodní úmluvy či obyčejového práva, ale je třeba vyjít z obecných principů trestního práva, které jsou společné hlavním světovým právním systémům.⁴⁴ Jako společného jmenovatele v jednotlivých vnitrostátních právních řádech nalezl element použití síly (donucení). Uvedl, že znásilnění je považováno za způsob mučení a jiného nelidského zacházení ve smyslu prostředku „trestání, zastrahování, donucování nebo ponižování oběti, nebo získání informace, nebo doznání od oběti nebo třetí osoby“.⁴⁵

Popisná definice objektivních znaků znásilnění byla přejata soudními senáty ICTY i v dalších případech, jako např. *Kunarac*⁴⁶ nebo *Kvočka*.⁴⁷ V nich však na rozdíl od případu *Furundžija* bylo uvedeno, že klíčovým prvkem znásilnění není nátlak, ale nedostatek souhlasu či dobrovolnosti ze strany oběti. Respektive, že za daných okolností (nátlaku) je souhlas oběti se sexuálním činem ze své podstaty znemožněn. Tato skutečnost může být manifestována řadou objektivních faktorů, jako je např. „užití síly, hrozby silou, zneužití skutečnosti, že osoba není schopna se bránit“.⁴⁸ V případě *Čelebići (Delalić et al.)* ICTY navázal na judikaturu ICTR a uvedl, že znásilnění zahrnuje způsobení fyzického a psychického utrpení.⁴⁹

Z definic pojmu znásilnění a sexuálního násilí vytvořených ICTY a ICTR byla sestavena definice pro potřeby Mezinárodního trestního soudu (MTS). Definice je obsažena v tzv.

⁴⁰ IT-94-1-I, ICTY, *Prosecutor v. Tadić*, Indictment, 13. 2. 1995.

⁴¹ IT-94-1-AR72, ICTY, *Prosecutor v. Tadić*, Decision, Appeals Chamber, 2. 10. 1995, para 77.

⁴² IT-94-1, ICTY, *Prosecutor v. Duško Tadić aka “Dule”* (Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction), para 97.

⁴³ IT-95-17/1, ICTY, *Prosecutor v. Anto Furundžija*, Judgment, Trial Chamber II, 10. 12. 1998, para 185.

⁴⁴ *Ibidem*, para 177.

⁴⁵ *Ibidem*, para 251.

⁴⁶ IT-96-23&28 /1, ICTY, *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac and Others*, Appeal Judgement, 12. 6. 2002, para 127–129.

⁴⁷ IT-98-30/1-A, ICTY, *Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al.*, Appeal Judgement, 28. 2. 2005, para 395.

⁴⁸ IT-96-23&28 /1, ICTY, *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac and Others*, para 127–129.

⁴⁹ IT-96-21, ICTY, *Prosecutor v. Zejnil Delalić*, Judgment, Trial Chamber II, 16. 11. 1998, para 480–496.

Znacích skutkových podstat zločinů, kterými se MTS řídí ve své rozhodovací praxi.⁵⁰ Znásilnění je považováno za jednání, kdy „1. pachatel vnikl do těla osoby jednáním, které vyústilo v penetraci, i když nepatrnou, a to jakékoli části těla oběti nebo sexuálním orgánem pachatele, nebo došlo k průniku do těla análně nebo genitálně nějakým předmětem nebo jakoukoli částí těla. 2. vniknutí bylo učiněno s použitím síly, nebo pod hrozbou užití síly nebo donucením, například skrze strach z násilí, nátlak, zadržetí, psychologický nátlak nebo zneužití moci, a to proti takové osobě nebo osobami nebo jiných osob, nebo s využitím výhody násilného prostředí nebo takové neschopnosti osoby nebo osob poskytnout souhlas“.⁵¹ Z textu této definice MTS je zřejmé, že se po objektivní stránce nejvíce blíží definici znásilnění uvedené ICTY v případě *Furundžija* (deskriptivní způsob spáchání) a po subjektivní stránce definici ICTR uvedené v případě *Akayesu* (důraz na nátlak na osobu). Definice znásilnění užívaná MTS tak představuje poměrně široký základ pro potrestání pachatelů sexuálního násilí. Přičemž tato definice je MTS považována za základ při stíhání zločinu znásilnění jak v kontextu válečných zločinů spáchaných v ozbrojeném konfliktu (mezinárodním či vnitrostátním), tak v kontextu zločinů proti lidskosti. Vzhledem k výjimečnému postavení MTS, jako prvního stálého mezinárodního trestního soudu, je dnes tato definice považována za autoritativní výklad pojmu znásilnění v mezinárodním právu.⁵²

MTS ji však za 20 let existence úspěšně uplatnil pouze jednou, a to v případě *Ongwen* v kontextu ozbrojeného konfliktu na území severní Ugandy v období od 1. 7. 2002 do 31. 12. 2005. V tomto případě byl Dominic Ongwen souzen pro znásilnění jako válečný zločin a zločin proti lidskosti a pro další sexuální násilí (včetně násilného otěhotnění a sexuálního otroctví) jako zločin proti lidskosti a válečný zločin. A z těchto zločinů byl uznán vinným a odsouzen na 25 let.⁵³ Tento rozsudek byl potvrzen v odvolacím řízení.⁵⁴

I když je v tomto příspěvku obecně hovořeno o pojmu znásilnění, přínosem judikatury ICTY a ICTR bylo, že definičně vymezily i širší kategorii sexuálního násilí. ICTY v několika případech uvedl, že sexuální násilí je širší pojem než znásilnění, neboť zahrnuje „všechna vážná zneužití sexuální povahy způsobená fyzicky i morální integritě osoby, a to za použití nátlaku, hrozby násilí nebo zastrašování způsobem, který ponižuje a znevažuje důstojnost oběti“.⁵⁵ V případě *Milutinović* soudní senát definici sexuálního násilí zpřesnil a identifikoval jednotlivé prvky: a) pachatel se dopustí na jiné osobě činu sexuální povahy; to zahrnuje i požadavek, aby jiná osoba takový čin vykonala; b) tento čin porušuje tělesnou integritu oběti nebo představuje urážku osobní důstojnosti oběti; c) oběť s tímto činem nesouhlasí; d) pachatel se tohoto činu dopustí úmyslně; e) pachatel si je vědom, že k činu

⁵⁰ Čl. 9 odst. 1 Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 84, že dne 17. července 1998 byl v Římě přijat statut Mezinárodního trestního soudu (dále i jako „Římský statut“).

⁵¹ Čl. 7 (1)(g)-1 a čl. 8(2)(b)(xxii)-1 and (2)(e)(vi)-1, Elements of Crimes. UN Preparatory Commission for the International Criminal Court, UN Doc. PCNICC/2000/Add.2, 2. 11. 2000.

⁵² Pro zajímavost lze zmínit, že definice pojmu znásilnění nejsou plně ustálené ani v jednotlivých vnitrostátních právních řádech. Například v České republice se aktuálně diskutuje změna právní definice pojmu znásilnění. MENŠÍK, J. Ministr Blažek by rád změnil právní definici znásilnění. In: *Novinky* [online]. 6. 6. 2023 [cit. 2023-06-10]. Dostupné z: <https://www.novinky.cz/clanek/domaci-ministr-blazek-by-rad-zmenil-pravni-definici-znasilneni-40433887#dop_ab_variant=0&dop_source_zone_name=novinky.szhnp.box&source=hp&seq_no=7&utm_campaign=&utm_medium=z-boxiku&utm_source=www.seznam.cz>.

⁵³ ICC-02/04-01/15, *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, Trial Judgment, 4. 2. 2021.

⁵⁴ ICC-02/04-01/15 A, *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, Appeals Judgment, 15. 12. 2022.

⁵⁵ IT-99-36-T, ICTY, *Prosecutor v. Radoslav Brđjanin*, Trial Judgement, para 1012; IT-97-24, ICTY, *Prosecutor v. Milomir Stakić*, Trial Judgement, para 757; IT-95-17/1, ICTY *Prosecutor v. Anto Furundžija*, para 186.

došlo bez souhlasu oběti.⁵⁶ V případě *Kvočka*⁵⁷ ICTY odkázal na výše uvedenou definici sexuálního násilí přijatou ICTR v případě *Akayesu*.⁵⁸

3. Sexuální násilí včetně znásilnění jako válečný zločin, zločin proti lidskosti nebo zločin genocidia?

Podle současného mezinárodního práva může jednání ve formě sexuálního násilí včetně znásilnění být stíháno jako válečný zločin, zločin proti lidskosti nebo tvořit konstitutivní znak zločinu genocidia. Tyto zločiny představují nejzávažnější jednání, kterých se jednotlivec podle mezinárodního práva může dopustit. Z důvodu své závažnosti jsou Římským statutem MTS považovány za jednání, která se dotýkají celého mezinárodního společenství. Jsou považovány za nepromlčitelné⁵⁹ a zakládají universální jurisdikci.⁶⁰ Vzhledem ke specifickým znakům každého z těchto mezinárodních zločinů bude jednání ve formě sexuálního násilí popsáno samostatně pro každý z nich.⁶¹

3.1 Sexuální násilí jako válečný zločin

Na rozdíl od zločinů proti lidskosti či zločinu genocidy lze válečné zločiny spáchat pouze v situaci ozbrojeného konfliktu (mezinárodního nebo vnitrostátního charakteru). Jedná se o faktickou otázku, kdy je třeba u daného jednání vyvodit, že k jednání došlo v rámci ozbrojeného konfliktu a bylo s ním spojeno. Důvodem je, že jednání spadající do rámce válečných zločinů, a zločinů sexuálního násilí zvláště, nemusejí vždy automaticky souviset s probíhajícím ozbrojeným konfliktem. Na kriminalizaci takového jednání by se pak nevztahovaly normy mezinárodního práva, ale běžné vnitrostátní zákonodárství daného státu. Pokud například vojenský velitel znásilní v kasárnách svou podřízenou, byť v době, kdy na území probíhá ozbrojený konflikt, v jeho jednání není nalezena žádná souvislost s ozbrojeným konfliktem a znásilnění bude posuzováno podle vnitrostátního trestního práva. Pokud by však tento akt byl tímto velitelem vykonán na osobě, která byla zajata/zadržena v souvislosti s ozbrojeným konfliktem, jako např. příslušník protistrany v tomto konfliktu, toto jednání by bylo posuzováno jako válečný zločin.⁶² Je významné zdůraznit, že právě skutečnost, zda čin byl spáchán v souvislosti s ozbrojeným konfliktem, či ne, byla u ICTY a ICTR častým způsobem obhajoby pachatelů obžalovaných ze znásilnění,⁶³ neboť se tak snažily získat nižší tresty za spáchání znásilnění místo vysokého trestu, který

⁵⁶ IT-05-87-T, ICTY, *Prosecutor v. Milutinović et al.*, Trial Judgement, vol. 1, para. 201.

⁵⁷ IT-98-30/1-A, ICTY, *Prosecutor v. Miroslav Kvočka et al.*, para. 180.

⁵⁸ ICTR-96-4-T, *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*, para 688.

⁵⁹ Čl. 29 Římského statutu; Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity (adopted by the General Assembly of the UN, 1968).

⁶⁰ *Universal Jurisdiction: A Preliminary Survey of Legislation Around the World*. London: Amnesty International, 2011.

⁶¹ Pozn.: Jednání sexuální povahy mohou být stíhána také na vnitrostátní úrovni. V takovém případě je však rozhodující jejich definice v daném vnitrostátním právním řádu. Některé státy inkorporovaly definice těchto zločinů dle jejich obsahového vymezení v Římském statutu, jiné státy tak neučinily. Některé státy mají své vlastní definice sexuálního násilí v kontextu těchto zločinů.

⁶² GAGGIOLI, G. Sexual Violence in Armed Conflicts: A Violation of International Humanitarian Law and Human Rights Law. *International Review of the Red Cross*. 2014, Vol. 96, No. 894, s. 515.

⁶³ IT-99-36-A, ICTY, *Prosecutor v. Brđjanin Radoslav*, Appeal Judgement, 3. 4. 2007, para 256; nebo IT-96-23&28 /1, ICTY, *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac and Others*, para 58.

jim hrozil v případě prokázání znásilnění v kontextu ozbrojeného konfliktu, tj. spáchání válečného zločinu.

Způsob, jak dovodit souvislost spáchání válečného zločinu s ozbrojeným konfliktem, nastínil ICTY v případě *Kunarac*, kde uvedl, že je nezbytné prokázat, že existence ozbrojeného konfliktu sehrála podstatnou roli v pachatelově schopnosti nebo v jeho rozhodnutí spáchat zločin. ICTY uvedl, že „pachatel jednal v podpoře nebo pod rouškou ozbrojeného konfliktu“.⁶⁴ ICTY zároveň nastínil několik faktorů, které však nejsou ani výlučné a ani kumulativní a které mohou pomoci určit, zda je naplněn válečný nexus: a) pachatel je kombatant; b) oběť není kombatantem; c) oběť je členem protistrany v boji; d) dané jednání může posloužit konečnému cíli vojenské kampaně; či e) zločin je spáchán jako součást nebo v souvislosti s plněním služebních povinností pachatele.⁶⁵ Na tuto judikaturu navázal i MTS, který ve Znacích skutkových podstat pro vyvození, že dané jednání představuje válečný zločin, požaduje prokázání, že jednání bylo spácháno v kontextu ozbrojeného konfliktu a v souvislosti s ním.⁶⁶ Tím, že se jedná o faktickou otázku, platí, že posouzení, zda se jedná o ozbrojený konflikt, není závislé na individuálním zhodnocení příslušníků ozbrojených sil, a tudíž postačí, že dané jednání bylo učiněno v tomto kontextu.

Pachatelem válečného zločinu může být jakákoli fyzická osoba, a to v jakémkoli postavení, tj. příslušník ozbrojených sil⁶⁷ (včetně velitele či civilního nadřízeného⁶⁸) či civilní osoba. Jelikož judikatura ICTY a ICTR ukázala, že právě vojenští velitelé (respektive civilní nadřízení) mohou zejména u zločinů sexuálního násilí hrát významnou roli, je dobré se na institut velitelské odpovědnosti podívat zblízka.

Vztahy v ozbrojených složkách jsou založeny na vztahu podřízenosti a nadřízenosti. Vojenský velitel, respektive obecněji nadřízený proto má zásadní vliv na způsob chování podřízených vojáků. Velitel tak může být odpovědný buď za vydání rozkazu vojákovi,⁶⁹ nebo za zanedbání velitelské odpovědnosti.⁷⁰ V prvním případě se jedná o vyvození přímé odpovědnosti za konání, tj. individuální odpovědnost za vydání protiprávního rozkazu. V druhém případě se jedná o vyvození nepřímé odpovědnosti za nekonání, tj. za selhání řádného dohledu (nepřímá velitelská odpovědnost). Obecně platí, že podřízený voják je povinen splnit každý rozkaz velitele, s výjimkou rozkazu, jehož splněním by spáchal trestný čin. Takový rozkaz je voják povinen odmítnout,⁷¹ což je pravidlo platné jak v mezinárodním právu (ve formě obyčeje),⁷² tak v řadě vnitrostátních právních řádů (včetně ČR⁷³). Velitelé jsou tedy trestně odpovědní za válečné zločiny, zločiny proti lidskosti i zločin genocidia spáchané na jejich rozkaz. Velitel je dále odpovědný za zanedbání řádného dohledu či dohledu nad podřízenými osobami.⁷⁴ Pokud velitel měl informaci nebo věděl, že

⁶⁴ IT-96-23&28 /1, ICTY, *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac and Others*, para 58.

⁶⁵ *Ibidem*, para 59.

⁶⁶ Čl. 8 písm. c), *Elements of Crimes of the ICC*.

⁶⁷ Čl. 49 Ženevské úmluvy I.

⁶⁸ Čl. 86 Prvního dodatkového protokolu nebo čl. 28 Římského statutu.

⁶⁹ Čl. 49 Ženevské úmluvy I, čl. 50 Ženevské úmluvy II, čl. 129 Ženevské úmluvy III, čl. 146 Ženevské úmluvy IV.

⁷⁰ Čl. 86 odst. 2 Prvního dodatkového protokolu.

⁷¹ FLECK, D. (ed.). *The Handbook of International Humanitarian Law*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press, 2008, s. 42.

⁷² HENCKAERTS, J. M. – DOSWALD-BECK, L. *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*. New York: International Committee of the Red Cross and Cambridge University Press, 2005, Pravidlo 154.

⁷³ § 48 odst. 3 zákona č. 221/1999 Sb, o vojácích z povolání.

⁷⁴ V roce 2016 MTS vynesl odsuzující rozsudek nad Jeanem-Pierrem Bembou Gombem za znásilnění spáchaná v kontextu

podřízená osoba spáchala nebo se chystá spáchat jednání ve formě sexuálního násilí, a neučiní vůči takovému jednání žádné nápravné kroky (např. převelení vojáka, oznámení vyšším instancím, disciplinární potrestání apod.), pak je za opomenutí povinnosti jednat odpovědný i on sám.⁷⁵ V takovém případě není velitel obviněn ze stejného činu jako jeho podřízený, ale ze selhání nesplnění povinnosti prevence a represe.⁷⁶ V kontextu MTS by se tedy jednalo o naplnění čl. 28 Římského statutu „Odpovědnost velitele a jiných nadřízených“. Na základě judikatury ICTY a ICTR je institut odpovědnosti nadřízeného (velitele)⁷⁷ v Římském statutu MTS vystavěn na čtyřech pilířích: 1) vztah nadřízenosti a podřízenosti (nadřízený měl materiální schopnost zabránit nebo potrestat spáchání daného činu tzv. „*efektivní kontrolu*“),⁷⁸ 2) mentální prvek (věděl, měl vědět), 3) selhání při přijetí opatření a 4) příčinná vazba (*causal element*).⁷⁹

Jak MHP,⁸⁰ tak mezinárodní trestní právo vyžadují prokázat, že pachatel měl úmysl se daného násilí dopustit a že si byl vědom daného následku za obvyklého sledu události.⁸¹ V případě spáchání válečného zločinu se však nejedná o naplnění specifického úmyslu (jako u genocidy). Postačí izolovaný akt sexuálního násilí.

Na rozdíl od jiných válečných zločinů obětí sexuálního násilí včetně znásilnění v kontextu válečných zločinů může být jakákoli osoba, tj. nejen civilní osoba (děti, ženy, ale i muži⁸²) či jiné chráněné osoby, ale také příslušníci ozbrojených sil z obou stran konfliktu, tj. včetně vlastních příslušníků ozbrojených sil. V této souvislosti MTS v případě *Bosco Ntaganda* potvrdil, že členové vlastních ozbrojených sil nejsou sami o sobě vyřazení z možnosti stát se obětí válečného zločinu znásilnění a sexuálního zotročení.⁸³ Platí tedy, že při splnění dvou výše uvedených základních podmínek akt sexuálního násilí vždy bude představovat válečný zločin bez ohledu na status oběti.

Zda a jaké jednání sexuální povahy představuje válečný zločin, je třeba na mezinárodní úrovni zjišťovat decentralizovaně, a to jednak ve statutech mezinárodních trestních soudů, jednak v rámci MHP. Z hlediska mezinárodního trestního práva je nejautoritativnějším seznamem válečných zločinů Římský statut MTS. Ten ve svém článku 8 uvádí, že sexuální násilí představující válečný zločin zahrnuje „*znásilnění, sexuální otroctví, nucenou prostituci, nucené těhotenství podle článku 7, odstavce 2 (f), nucenou sterilizaci či jiné formy sexuálního násilí, které jsou rovněž závažným porušením Ženevských úmluv*“.⁸⁴

zločinů proti lidskosti a válečných zločinů. Bemba Gombo byl uznán vinným v rámci nepřímé vojenské odpovědnosti za zanedbání řádného dohledu nad vojenskými jednotkami Mouvement de Libération du Congo (MLC) ve Středoafričské republice. Ačkoli se Bemba Gombo sám takového jednání nedopustil, soud dovodil, že měl účinnou kontrolu nad jednotkami MLC ve Středoafričské republice. Od jednotek MLC měl téměř denní zprávy o vojenských operacích a bylo prokázáno, že je na dálku řídil. ICC-01/05-01/08, *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, 2016.

⁷⁵ Čl. 86 odst. 2 Prvního dodatkového protokolu; HENCKAERTS, J.-M. – DOSWALD-BECK, L. *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*, Pravidlo 153.

⁷⁶ IT-97-25-A, ICTY, *Prosecutor v. Krnojelac*, Appeal Judgement, 2003, para 171.

⁷⁷ Čl. 28 a) Římského statutu pro vojenského velitele a čl. 28 b) pro civilního nadřízeného.

⁷⁸ IT-96-21-A, ICTY, *Prosecutor v. Delalić et al. (Čelebići camp)*, Appeal Judgment, 2001, para 256, 303.

⁷⁹ Čl. 28 Římského statutu.

⁸⁰ Čl. 50 Ženevské úmluvy I, čl. 85 Prvního dodatkového protokolu.

⁸¹ Čl. 30 Římského statutu.

⁸² Např. ICTY, IT-02-54-6, *Prosecutor v. Milošević*. Případ nebyl ukončen rozsudkem, neboť obžalovaný v březnu 2006 během projednávání případu zemřel. V tomto případě šlo o donucení k vykonání znásilnění a sexuálního násilí mezi syny a otci.

⁸³ *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC Trial chambre VI, 4. 1. 2017.

⁸⁴ Čl. 8 odst. 2 (b)(xxii) Římského statutu.

I když v rámci MHP sexuální násilí včetně znásilnění výslovně nenáleží do výčtu vážných porušení Ženevských úmluv či jejich Dodatkových protokolů, díky judikatuře ICTY a ICTR je dnes sexuální násilí považováno za jejich součást skrze kategorii „mučení nebo nelidského zacházení“ či „úmyslného způsobení velkého utrpení nebo vážného tělesného zranění a ohrožení zdraví“.⁸⁵ Skutečnost, že sexuální násilí včetně znásilnění je dnes v MHP považováno za válečný zločin, potvrdila i obyčejová studie MVČK.⁸⁶

3.2 Sexuální násilí jako zločin proti lidskosti

Zločiny proti lidskosti jsou obvykle páchany vedle válečných zločinů v situaci ozbrojeného konfliktu. Tak jako u válečných zločinů i u zločinů proti lidskosti bylo původně nezbytné k jejich prokázání potvrdit souvislost s ozbrojeným konfliktem. Od tohoto požadavku se však postupně upouštělo a Římský statut je dnes vystavěn tak, že k vyvození odpovědnosti za spáchání zločinů proti lidskosti již není třeba prokázat, že byly spáchány v souvislosti s ozbrojeným konfliktem. Dalším specifikem zločinů proti lidskosti je, že oproti válečným zločinům či zločinu genocidia nejsou na mezinárodní úrovni regulovány jednotící mezinárodní úmluvou směřující k prevenci a trestání zločinů proti lidskosti a podpoře mezistátní spolupráce, i když snahy o sjednání takovéto úmluvy na mezinárodní úrovni již existují.⁸⁷

Základní právní úpravu zločinů proti lidskosti tak tvoří jejich vymezení v Římském statutu MTS. Sekundárně lze vyjít z právně nezávazného návrhu článků Komise pro mezinárodní právo o Prevenci a potrestání zločinů proti lidskosti.⁸⁸

Podle čl. 7 Římského statutu MTS může být jednání sexuální povahy ve formě „znásilnění, sexuálního otroctví, nucené prostituce, nuceného těhotenství, nucené sterilizace či jiné formy sexuálního násilí srovnatelné závažnosti“ považováno za zločin proti lidskosti.⁸⁹ Z hlediska konkrétního jednání je tato definice sexuálního násilí identická s definicí sexuálního násilí považovaného podle čl. 8 Římského statutu za válečný zločin. Identický je i výklad jednotlivých jednání sexuální povahy obsažených ve Znacích skutkových podstat MTS. Oproti válečným zločinům je však zásadní odlišností podmínka, že jednání musí být spácháno v rámci „rozsáhlého nebo systematického útoku zaměřeného proti civilnímu obyvatelstvu při vědomí existence takového útoku“.⁹⁰ Prokázání těchto prvků je klíčové k rozlišení, zda dané jednání bude řešeno právě v rámci zločinů proti lidskosti, anebo v kontextu válečných zločinů či v rámci vnitrostátního trestněprávního zákonodárství.

Útok zaměřený proti civilnímu obyvatelstvu je v Římském statutu MTS definován jako „jednání spočívající v opakovaném páchání činů [...] proti civilnímu obyvatelstvu v souladu s politickou linií státu nebo organizace směřující k provedení takového útoku nebo s úmyslem napomáhat uplatňování takové politické linie“.⁹¹ Pro vyvození odpovědnosti za spáchání sexuálního násilí v kontextu zločinů proti lidskosti je tedy klíčové naplnit několik

⁸⁵ Čl. 50 Ženevské úmluvy I.

⁸⁶ HENCKAERTS, J.-M. – DOSWALD-BECK, L. *Customary International Humanitarian Law, Volume I: Rules*, Rule 156.

⁸⁷ Draft Articles on Prevention and Punishment of Crimes Against Humanity, A/74/10, Yearbook of the International Law Commission, 2019, vol. II, part two.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ Čl. 7 odst. 1 písm. g) Římského statutu.

⁹⁰ Čl. 7 odst. 1 Římského statutu.

⁹¹ Čl. 7 odst. 2 písm.a) Římského statutu.

požadavků. Za prvé, aby sexuální násilí nesměřovalo izolovaně vůči náhodné civilní osobě či různým civilním osobám, ale aby bylo prokázáno, že bylo součástí širšího plánu útoku vůči civilistům jako celku.⁹² Útokem v tomto kontextu nemusí být vojenský útok. Pojem „*politická linie státu nebo organizace*“ je blíže specifikován ve Znacích skutkových podstat MTS ve smyslu, že „*politikou nabádající k útoku*“ vůči civilnímu obyvatelstvu se rozumí aktivní podpora či podněcování k útoku ze strany státu nebo organizace.⁹³ Za druhé, aby útok byl rozsáhlý nebo systematický. Jelikož však pojmy „rozsáhlý“ nebo „systematický“ nejsou v Římském statutu MTS definovány, při jejich obsahovém vymezení vychází MTS z judikatury ICTY a ICTR. Například ICTY v případě *Prlić* uvedl, že pojem „rozsáhlý“ představuje jednání, které je velkého rozsahu, ale také zahrnuje mnoho obětí, a pojem „systematický“ zdůrazňuje, že se musí jednat o útok, který má organizovaný charakter násilí, kdy cílem je vyloučit, že byl spáchán náhodně.⁹⁴ Rozsáhlost nebo systematickost útoku však automaticky neznamená, že obětí musí být určitý počet. K vyvození zločinu proti lidskosti ve formě znásilnění či jiného sexuálního násilí postačí spáchání i jen jednoho takového útoku, avšak v rámci prokázání kontextu systematického nebo rozsáhlého útoku vůči civilnímu obyvatelstvu. Důležité je zdůraznit, že tyto znaky nejsou kumulativní povahy, tj. k prokázání zločinu proti lidskosti postačí prokázání buď jednoho, nebo druhého znaku.⁹⁵ Pachatelem zločinu proti lidskosti může být jakákoli osoba, bez ohledu na pohlaví či postavení, tj. voják i civilista.

3.3 Sexuální násilí jako zločin genocidia

Zločin genocidia je znám jako „zločin všech zločinů“.⁹⁶ V obecné představě je zločin genocidia především spjat s vyhlazováním židovského obyvatelstva nacistickým Německem během druhé světové války. Proto by pro někoho mohlo být překvapující spojení mezi pácháním sexuálního násilí, včetně znásilnění, a zločinem genocidia.

Četná svědectví o rozsáhlém sexuální násilí páchaném vůči tutsijským ženám ve Rwandě, včetně úmyslného podněcování k páchání takového násilí, vedla soudce ICTR k tomu, že v případě *Akayesu* bylo poprvé na mezinárodní úrovni uznáno, že sexuální násilí může být konstitutivním znakem zločinu genocidia. Soudci uvedli, že „*sexuální násilí bylo integrální součástí procesu zničení, speciálně mířilo na tutsijské ženy a speciálně přispívalo k jejich zničení a zničení tutsijské skupiny jako celku*“.⁹⁷

Obdobně jako u zločinů proti lidskosti ani zločin genocidia nevyžaduje prokázání spojitosti s ozbrojeným konfliktem. Jednoznačným specifíkem zločinu genocidia však je vyvození existence zvláštního/speciálního úmyslu – „*úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, etnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou*“.⁹⁸ Přitom se jedná o některé z následujících jednání: a) usmrcení příslušníků takové skupiny; b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny;

⁹² IT-95-14/2-T, ICTY, *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*, Judgement, 26. 2. 2001, para. 178, citováno případ IT-94-1-T, ICTY, *Prosecutor v. Tadić*, Judgement, 7. 5. 1997, para. 644.

⁹³ Čl. 7 odst. 3, Elements of Crimes of the ICC.

⁹⁴ IT-04-74-T, ICTY, *Prosecutor v. Jadranko Prlić*, Judgement (TC), 29. 5. 2013, para 41–42.

⁹⁵ IT-95-14/2-T, ICTY, *Prosecutor v. Kordić and Čerkez*, Judgement, para. 178.

⁹⁶ SCHABAS, W. A. *An Introduction to the International Criminal Court*. 3rd edition. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 92.

⁹⁷ ICTR-96-4-T, *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*, para 731.

⁹⁸ Čl. 6 Římského statutu.

c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení; d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí; e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.

Zločin genocidia je vystavěn na výše uvedené definici, která byla zformulována již v roce 1948 v Úmluvě OSN o zabránění a trestání zločinu genocidia.⁹⁹ Tato definice byla v nezměněné podobě následně převzata do statutů ICTY a ICTR a představuje i aktuální definici, se kterou Římský statut MTS ve svém čl. 6 pracuje. I když definice zločinu genocidia nebyla v průběhu času měněna, neznamená to, že se soudy, zejména ICTY a ICTR, při její aplikaci, nepotýkaly s výkladovými problémy. V praxi se jednalo zejména o prokázání existence specifické skupiny a prokázání úmyslu zničit skupinu jako takovou. Úmysl zničit specifickou skupinu osob je zároveň jednoznačně dělicím kritériem zločinu genocidia od zločinů proti lidskosti, neboť zločiny proti lidskosti míří obecně vůči jednotlivci či civilnímu obyvatelstvu jako celku.¹⁰⁰

ICTY a ICTR poprvé vyložily i naplnění některých znaků zločinu genocidia v kontextu sexuálního násilí. Například v případě *Akayesu* ICTR uvedl, že sexuální násilí nemusí nutně vyústit ve smrt, aby naplnilo znak zločinu genocidia.¹⁰¹ V případě *Kayishema* ICTR uvedl, že znásilnění může naplňovat jednu z podmínek, které mohou vést k fyzickému zničení skupiny jako takové.¹⁰² I když je teoreticky možné naplnění vícero prvků definice zločinu genocidia, sexuální násilí bývá nejčastěji vyvozeno v souvislosti s jednáním „způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny“ [čl. 6 odst. b) Římského statutu MTS].

Zločin genocidia může spáchat jakákoli fyzická osoba v jakémkoli postavení. I když je zločin genocidia vždy spáchán vůči jednotlivci, ze své podstaty se jedná o zločin vůči některé národnostní, rasové, etnické či náboženské skupině jako takové. Tyto skupiny přitom představují uzavřený výčet, který nelze dále rozšiřovat.¹⁰³ Z tohoto důvodu například dnes moderní koncept „Femicida“,¹⁰⁴ který hovoří o páchaném násilí pouze na ženách, v kontextu zločinu genocidia nelze postihnout, neboť ženy netvoří některou ze čtyř výše uvedených specifických skupin. Stejně tak z právního hlediska není relevantní počet usmrčených osob, i když akt genocidia bývá obecně spojován s vysokým množstvím obětí.

4. Vyšetřování sexuálního násilí v kontextu ozbrojeného konfliktu

Tak jako u jiných protiprávních jednání je základem úspěšného vyšetření zločinů sexuálního násilí získání co největšího množství informací o skutečnostech a okolnostech daného jednání. Kromě základních informací typu „kdo, kdy, kde, jak, co, vůči komu“ apod. je však pro vyšetření sexuálního násilí v kontextu zločinů podle mezinárodního práva nezbytné identifikovat také obecné a specifické prvky tohoto jednání.

⁹⁹ Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia přijatá dne 8. prosince 1948, publikovaná pod č. 32/1955 Sb.

¹⁰⁰ SHORT, J. M. Sexual Violence as Genocide: The Developing Law of the International Criminal Tribunals and the International Criminal Court. *Michigan Journal of Race and Law*. 2003, No. 503, s. 507.

¹⁰¹ ICTR-96-4-T, *Prosecutor v. Jean Paul Akayesu*, para 505.

¹⁰² ICTR-95-1-T, *Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana*. Judgment, 1999, para 116.

¹⁰³ BÍLKOVÁ, V. A House with Four Rooms Only? The Protected Groups under the Definition of Genocide. In: ŠTURMA, P. – LIPOVSKÝ, M. (eds). *The Crime of Genocide Then and Now: Evolution of a Crime*. Leiden, Brill-Nijhoff, 2022, s. 103–138.

¹⁰⁴ Více viz HUMPÁLOVÁ, J. – SOUKENÍKOVÁ, E. Říkej tomu femicida. Co to vlastně je a proč je potřeba o ní mluvit? In: *Seznam Zprávy* [online]. 14. 12. 2020 [cit. 2023-06-20]. Dostupné z: <<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/rikej-tomu-femicida-co-to-vlastne-je-a-proc-je-potreba-o-ni-mluvit-133227>>.

U obecných prvků jde o to zjistit, zda dané protiprávní jednání naplňuje některý ze znaků buď válečného zločinu, nebo zločinu proti lidskosti či zločinu genocidia. Přičemž není výjimečné, když je identifikováno, že dané jednání naplňuje dvě či více kategorií zároveň. Z hlediska vyšetřování sexuálního násilí v kontextu válečného zločinu je klíčové zajistit důkazy o existenci ozbrojeného konfliktu, tj. kdy konflikt začal a kdy skončil. U vyšetřování sexuálního násilí v rámci zločinů proti lidskosti je klíčové zjistit, zda jednání bylo spácháno v kontextu rozsáhlého nebo systematického útoku vůči civilním osobám. U sexuálního násilí v kontextu zločinu genocidia je nezbytné shromáždit důkazy prokazující mentální element pachatele, tj. specifický úmysl zničit určitou skupinu lidí, což v praxi bývá extrémně náročné a často je třeba vyjít z řady dílčích indicií. Pokud by obecné prvky zločinu podle mezinárodního práva nebyly řádně zdokumentovány, aby mohlo být prokázáno, že se jedná například o znásilnění jako válečný zločin, pak by dané jednání mohlo být soudně řešeno pouze jako „obyčejný trestný čin“ (znásilnění) v rámci vnitrostátního práva.

Základní zjištěné skutečnosti je pak třeba zanalyzovat v rámci specifických znaků jednotlivých protiprávních jednání, tj. zda jednání naplňuje znaky definice znásilnění nebo sexuálního otroctví, mučení apod. Přitom opět platí, že některá fakta mohou současně ukazovat na naplnění vícero zločinů podle mezinárodního práva zároveň.

Z praktického hlediska je vyšetřování zločinů spáchaných v rámci ozbrojeného konfliktu velmi obtížné. Patricia Sellers, zvláštní poradkyně MTS pro sexuální násilí, na základě svých zkušeností z ICTY a MTS upozorňuje, že vyšetřovatelé musejí provést a dokončit velmi dobré a důkladné šetření, s tím, že již od počátku případu je nezbytné dobře připravit strategii vyšetřování genderového a sexuálního násilí.¹⁰⁵

Za tímto účelem ICTR postupně vydal několik manuálů obsahujících osvědčené postupy pro vyšetřování a trestní stíhání sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu (v roce 2008,¹⁰⁶ v roce 2014¹⁰⁷). Zkušenosti ICTY a ICTR s vyšetřováním sexuálního násilí ukázaly, že jedním z největších problémů je získání dostatečných důkazů. Tak jako u trestného činu znásilnění spáchaného v době mírové je i v těchto případech nejčastějším důvodem skutečnost, že oběti sexuálního násilí mnohdy cítí vinu nebo stud z toho, co se jim stalo, a tak o těchto skutečích často ani nemluví a ani je nenahlásí.¹⁰⁸ Dle odborníků je totiž znásilnění považováno za „nejvíce zraňující zločin“ (ihned po vraždě).¹⁰⁹ Znásilněné ženy zároveň často mají problém o těchto skutečích hovořit s vyšetřovateli, kteří jsou obvykle muži.¹¹⁰ Sexuální násilí je proto „tichý zločin“, který je nedostatečně hlášen.¹¹¹ Konflikt na

¹⁰⁵ Crimes of Sexual Violence and the Lubanga Case: Interview with Patricia Viseur Sellers. In: *Fédération Internationale pour les Droits Humains* [online]. 16. 3. 2012 [2023-05-30]. Dostupné z: <<https://www.fidh.org/en/region/Africa/democratic-republic-of-congo/Crimes-of-sexual-violence-and-the->>.

¹⁰⁶ Více viz Best practices Manual: For the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Situations of Armed Conflict, Lessons from the International Criminal Tribunal for Rwanda 2008. In: *endvawnow.org* [online]. [cit. 2023-05-30]. Dostupné z: <<https://www.endvawnow.org/uploads/browser/files/Best%20Practices%20Manual%20Sexual%20Violence%20Int%20Criminal%20Manual%20Rwanda.pdf>>.

¹⁰⁷ *Best Practices Manual on the Handling of Victims and Witnesses of Sexual Violence Testifying in International Criminal Tribunals Prosecution of Sexual Violence*. ICTR, 2008; *Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions*, para 13–14.

¹⁰⁸ GAGGIOLI, G. *Sexual Violence in Armed Conflicts*, s. 504.

¹⁰⁹ ČÍRTKOVÁ, L. Oběti sexuálního násilí. In: KOVÁŘ, P. (ed.) *Sexuální agrese: znásilnění z pohledu medicíny a práva*. Praha: Maxdorf, 2009, s. 61.

¹¹⁰ *Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions*, para 22.

¹¹¹ Rape Used in Ukraine as a Russian “Military Strategy”, Pramila Patten UN Special Representative on Sexual Violence

Ukrajíně z tohoto hlediska není výjimkou. Jak uvádí zvláštní vyslankyně OSN pro sexuální násilí Pramila Patten, nahlášené případy sexuálního násilí na Ukrajině jsou jen špička ledovce, neboť uváděná čísla nikdy nereflktují realitu.

V některých komunitách se kromě ostrakizace mohou také obávat odplaty. Například v muslimské komunitě je znásilněná osoba považována za „nečistou“, a tudíž i následně „neprovdatelnou“.¹¹² Často je proto rozhodující zajištění tzv. vzorového jednání (*pattern of crime*). Tento koncept představuje souhrn více incidentů, které mají společné rysy týkající se obětí, pachatelů a způsobu jednání.¹¹³ Jako příklad lze uvést zločiny spáchané na ženách, které byly uvězněné v různých zajišťovacích táborech nebo zařízeních pod kontrolou okupačních sil. Vězňitelé si vybírali ženy, které soustavně znásilňovali, přičemž velitelé těchto zařízení se buď na sexuálním násilí sami účastnili, nebo neučinili nic, aby takovým jednáním zabránili. Tak tomu bylo například v případech sexuálního násilí ve městě Foča¹¹⁴ či ve vojenském táboře Sušica¹¹⁵ apod., kdy jako nástroj teroru muslimského obyvatelstva docházelo ke shromažďování muslimských žen a jejich hromadnému znásilňování.

Pokud tedy vyšetřování sexuálního násilí není dobře připravené a vedené, dochází v praxi k problému identifikovat hlavního pachatele sexuálního násilí a dále zejména identifikovat a zajistit politické lídry či vojenské velitele, kteří dané jednání sice nespáchali, ale svým vlivem či postavením jej umožnili či cíleně podporovali.¹¹⁶

Při vyšetřování sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech je dále třeba mít na zřeteli konkrétní procesní pravidla soudu, kde se bude případ projednávat. Je zřejmé, že pravidla MTS nejsou identická s procesními pravidly platnými u různých vnitrostátních soudů. Tato skutečnost je například velmi viditelná z hlediska dokazování sexuálního násilí, kdy řada vnitrostátních právních řádů vyžaduje jiný standard. Například k prokázání činu „znásilnění“ vnitrostátní právní řády často vyžadují prokázání nesouhlasu oběti se sexuálním stykem, zatímco MTS je vystavěn na prokázání „nátlaku“ ze strany pachatele na oběť a již není třeba dále dokazovat, zda se oběť bránila apod. Dalším příkladem je, že vnitrostátní právní řády často vyžadují lékařské potvrzení, že daná osoba byla znásilněna. Vzhledem ke skutečnosti, že v ozbrojeném konfliktu je často na řadě míst lékařská péče nedostupná a získání takového potvrzení by pro oběť sexuálního násilí mohlo být reálně nemožné nebo by představovalo zvýšené nebezpečí z hlediska života či zdraví, mezinárodní společenství vychází z předpokladu, že věrohodné svědectví oběti představuje dostatečný důkaz. MTS proto specificky u jednání sexuální povahy nevyžaduje, aby výpověď oběti byla automaticky doplněna o lékařské potvrzení, svědectví dalších osob apod.¹¹⁷

Interview. In: *France 24* [online]. 14. 10. 2022 [cit. 2023-05-30]. Dostupné z: <<https://www.france24.com/en/live-news/20221014-rape-used-in-ukraine-as-a-russian-military-strategy-un->>.

¹¹² SHORT, J. M. *Sexual Violence as Genocide*, s. 509.

¹¹³ „Evidence of a consistent pattern of conduct relevant to serious violations of international humanitarian law under the Statute may be admissible in the interests of justice.“ Pravidlo 93 (Evidence of Consistent Pattern of Conduct). *Rules of Procedure and Evidence (ICTY)*. Dostupné z: <https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev49_en.pdf>.

¹¹⁴ IT-96-23 a 23/1, ICTY, *Prosecutor v. Kunarac, Kovač & Vuković*.

¹¹⁵ IT-94-2-S, ICTY, *Prosecutor v. Dragan Nikolić*, Sentencing Judgement, 2003.

¹¹⁶ SELLERS, P. V. The Prosecution of Sexual Violence in Conflict: The Importance of Human Rights as Means of Interpretation. In: *ohchr.org* [online], s. 14. Dostupné z: <https://www.ohchr.org/english/issues/women/docs/paper_prosecution_of_sexual_violence.pdf>.

¹¹⁷ Pravidlo 63 odst. 4. Rules of Procedure and Evidence (ICC).

5. Sexuální násilí páchané v souvislosti s ozbrojeným konfliktem na Ukrajině a možnosti postihu jeho pachatelů

Mezi Ukrajinou a RF probíhá mezinárodní ozbrojený konflikt.¹¹⁸ Oba státy jsou smluvní stranou základních právních dokumentů regulujících tento konflikt, tj. čtyř Ženevských úmluv o ochraně obětí ozbrojených konfliktů z roku 1949 a jejich Prvního dodatkového protokolu z roku 1977. Přestože MHP bylo vytvořené k ochraně obětí ozbrojených konfliktů s ohledem na zvláště zranitelné osoby, jako jsou ženy a děti, zprávy o sexuálním násilí páchaném příslušníky RF jsou četné.¹¹⁹ I když ruská strana jakékoli pochybení odmítá, mezinárodní vyšetřovací komise shodně uvádějí, že jejich síly jsou odpovědné za většinu těchto porušení.¹²⁰

Z řady svědectví vyplývá, že k sexuálnímu násilí včetně znásilňování nedochází izolovaně a v ojedinělých případech, ale masově a v mnoha oblastech Ukrajiny.¹²¹ Například podle svědectví více než dvou desítek žen a dívek z Buči, které byly několik dní drženy a znásilňovány příslušníky ozbrojených sil RF, jim tito pachatelé řekli: „zajistíme, že už nikdy nebudete chtít být s mužem, abyste nemohly mít žádné další ukrajinské děti.“¹²² Jak uvedla Pramila Patten, zvláštní zástupkyně OSN pro sexuální násilí, veškeré indicie směřují k tomu, že znásilňování a sexuální útoky připisovány ruské straně jsou součástí ruské vojenské strategie a „záměrné taktiky s cílem dehumanizovat oběti“.¹²³ Vzhledem k rozsahu a systematickosti, v jakém se sexuální násilí v konfliktu na Ukrajině děje, proto bývá tento konflikt označován za „jednu z nejrozsáhlejších kampaní sexuálního násilí ve válce, a to od útoku tzv. Islámského státu na jezídskou menšinu v roce 2014 v Iráku“,¹²⁴ a je zřejmé, že sexuální násilí je užíváno ruskou stranou jako taktika vedení boje, jako „válečná zbraň“.¹²⁵

Je zdokumentováno, že sexuální násilí páchané příslušníky ozbrojených sil RF na území Ukrajiny zasáhlo osoby všech věkových kategorií (4–80 let).¹²⁶ Zpráva Vysokého

¹¹⁸ IT-94-1-A, ICTY, *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2. 10. 1995, para 70.

¹¹⁹ ENGELBRECHT, C. Reports of Sexual Violence Involving Russian Soldiers Are Multiplying, Ukrainian Officials Say. In: *NY Times* [online]. 29. 3. 2022 a 3. 4. 2022 [cit. 2023-06-05]. Dostupné z: <<https://www.nytimes.com/2022/03/29/world/europe/russian-soldiers-sexual-violence-ukraine.html>>.

¹²⁰ OSCE Report on Violations of International Humanitarian Law and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, Committed in Ukraine since 24 February 2022, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1; OSCE Report on Violations of International Humanitarian and Human Rights Law, War Crimes and Crimes Against Humanity Committed in Ukraine (1 April – 25 June 2022), ODIHR.GAL/36/22/Corr.1; Independent International Commission of Inquiry on Ukraine established by HRC by its resolution 49/1, 18. 10. 2022, A/77/533; OHCHR Report Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation (24 February – 15 May 2022), 29. 6. 2022.

¹²¹ OSCE Report on Violations of International Humanitarian Law and Human Rights Law, War Crimes and Crimes against Humanity, Committed in Ukraine since 24 February 2022, ODIHR.GAL/26/22/Rev.1, s. 76.

¹²² VÁCLAVÍKOVÁ, J – DOHNALOVÁ, A. Oběťmi jsou i malé děti. Znásilňování je taktika ruských vojáků, chtějí zlomit odpor. In: *Aktuálně.cz* [online]. 26. 4. 2022 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://zpravy.aktualne.cz/zahranici/znasilneni-jako-nastroj-valky-skutecne-cislo-obeti-ruska-zna/r~a97a54aac4841eca89f0cc47ab5f122/>>.

¹²³ Rape Used in Ukraine as a Russian “Military Strategy”, Pramila Patten UN Special Representative on Sexual Violence Interview. In: *France 24* [online]. 14. 10. 2022 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://www.france24.com/en/live-news/20221014-rape-used-in-ukraine-as-a-russian-military-strategy-un>>.

¹²⁴ POLLARD, R. Rape Is a War Crime That Goes Unpunished. In: *The Print* [online]. 19. 4. 2022 [cit. 20230506]. Dostupné z: <<https://theprint.in/opinion/rape-is-a-war-crime-that-goes-unpunished/921738/>>.

¹²⁵ WAMSLEY, L. Rape Has Reportedly Become a Weapon in Ukraine. Finding Justice May Be Difficult. In: *NPR* [online]. 30. 4. 2022 [cit. 2023-05-01]. Dostupné z: <<https://www.npr.org/2022/04/30/1093339262/ukraine-russia-rape-war-crimes>>.

¹²⁶ Independent International Commission of Inquiry on Ukraine established by HRC by its resolution 49/1, 18. 10. 2022, A/77/533, para 88.

komisaře OSN pro lidská práva například uvádí, že k 15. 5. 2022 na Ukrajině došlo nejméně k 108 případů znásilnění, z čehož v 87 případech šlo o pachatele z řad ozbrojených sil RF, ve 2 případech o příslušníky ozbrojené skupiny náležející k RF, v 9 případech šlo o příslušníky Ukrajinské teritoriální armády a ostatní pachatelé nejsou identifikováni.¹²⁷

Z dostupných zpráv vyplývá, že v rusko-ukrajinském konfliktu dochází k páčání válečných zločinů a zločinů proti lidskosti. Informace o páčání genocidy se zatím nepotvrzují. Za tyto zločiny mají být pachatelé stíháni na národní i na mezinárodní úrovni.

Co se týče válečných zločinů, platí, že primárně mají válečné zločiny stíhat státy, které jsou (byly) stranou v daném konfliktu. Ženevské úmluvy jsou totiž produktem druhé světové války, kdy trestní soudnictví na mezinárodní úrovni nebylo etablováno, a tak jsou vystavěny na předpokladu, že jejich smluvní strany (aktuálně 196 států světa) zajistí vnitrostátní vedení trestně právních řízení s pachateli válečných zločinů. Všechny čtyři Ženevské úmluvy tak obsahují identické ustanovení o povinnosti smluvních stran učinit zákonodárná opatření ke stanovení přiměřené trestní sankce za jejich vážná porušení, povinnost vypátrat pachatele válečných zločinů či osoby, které k takovému jednání daly rozkaz, a postavit je před své vlastní soudy.¹²⁸ Praxe však poměrně často ukazuje, že tento aspirační předpoklad nebývá v praxi naplněn. I když cílem MHP je potrestat pachatele válečných zločinů bez ohledu na národnost či příslušnost k dané zemi, zejména u nepřátelenských stran ozbrojených konfliktů k tomuto naplnění v praxi ne vždy dochází.

Například z řady vyjádření zástupců Ruské federace, kdy páčání válečných zločinů ze strany Ruska je cíleně popíráno, místo aby byl dán prostor k jejich řádnému prošetření, je zřejmé, že ruská strana se cíleně vyhýbá naplnění svého závazku z MHP. Naproti tomu Ukrajina se ke stíhání zločinů v kontextu rusko-ukrajinského konfliktu staví aktivně. K říjnu 2023 Úřad generálního prokurátora Ukrajiny uvedl, že vyšetřuje 106 801 případů porušení zákonů a obyčejů války (čl. 438 Ukrajinského trestního zákoníku).¹²⁹ Z jejich webových stránek není zcela zřejmé, kolik z těchto případů představuje sexuální násilí včetně znásilnění. Nicméně Iryna Didenko, vyšetřovatelka sexuálního násilí z Úřadu ukrajinské prokuratury, v rozhovoru poskytnutém Institutu pro válečné a mírové zpravodajství v březnu 2023 uvedla, že vyšetřovatelé otevřeli 156 případů sexuálního násilí.¹³⁰ Na počátku roku 2023 Úřad generálního prokurátora zároveň vydal příručku pro státní zástupce obsahující základní informace, jak postupovat při vyšetřování znásilnění a sexuálního násilí v kontextu ozbrojeného konfliktu.¹³¹

Kromě Ukrajiny a Ruska může pachatele sexuálního násilí spáchaného v kontextu konfliktu na Ukrajině na národní úrovni stíhat také jakýkoli stát, a to na základě zásady universální jurisdikce. To znamená, že se neuplatní klasické zásady vnitrostátního trestního řízení, tj. zásada teritoriality či zásada personality. Proto i Česká republika je oprávněna stíhat pachatele sexuálního násilí spáchaného v kontextu tohoto ozbrojeného konfliktu.¹³²

¹²⁷ OHCHR Report Situation of Human Rights in Ukraine in the Context of the Armed Attack by the Russian Federation (24 February – 15 May 2022), 29. 6. 2022, para 98.

¹²⁸ Čl. 49 Ženevské úmluvy I, čl. 50 Ženevské úmluvy II, čl. 129 Ženevské úmluvy III, čl. 146 Ženevské úmluvy IV.

¹²⁹ Webové stránky Generálního prokurátora Ukrajiny. [cit. 2023-10-12]. Dostupné z: <<https://www.gp.gov.ua/>>.

¹³⁰ Institute for War & Peace Reporting. Prosecuting Sexual Violence in Ukraine: Interview with Iryna Didenko. In: *IWPR* [online]. 14. 3. 2023 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://iwpr.net/global-voices/prosecuting-sexual-violence-ukraine>>.

¹³¹ *Příručka obsahující informace, jak vyšetřovat sexuální násilí v kontextu ozbrojeného konfliktu*. Úřad nejvyššího státního zástupce 2023. [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://mvs.gov.ua/upload/1/5/3/6/6/8/document-20.pdf>>.

¹³² §7 zákona č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

I když nejčastější překážkou při výkonu universální jurisdikce v praxi bývá zajištění dostatečného množství důkazů a zjištění pachatelů, vzhledem k množství ukrajinských uprchlíků, kteří byli nebo mohli být svědky páchaní daných zločinů a kteří jsou nyní na území České republiky, má i Česká republika určité šance na úspěšné provedení vyšetřování a případné odsouzení pachatelů.¹³³

Na mezinárodní úrovni je k vyšetřování a souzení pachatelů sexuálních zločinů spáchaných v rámci rusko-ukrajinského konfliktu zejména oprávněn MTS. Jeho výhodou je, že se jedná o první stálý mezinárodní trestní soud, který není místně ani časově omezen na určitý specifický konflikt. I když Rusko ani Ukrajina nejsou smluvní stranou Římského statutu zakládající MTS, ve vztahu k válečným zločinům a zločinům proti lidskosti Ukrajina již od roku 2014 přijala *ad hoc* jurisdikci MTS. MTS tak již v březnu 2022 oznámil,¹³⁴ že z fáze prověřování se posunul do oficiálního vyšetřování válečných zločinů a zločinů proti lidskosti spáchaných na Ukrajině v souvislosti s rusko-ukrajinským ozbrojeným konfliktem. I když MTS v souvislosti s tímto konfliktem vydal první zatykácký rozkaz, a to konkrétně na prezidenta RF V. Putina a zmocněnkyni RF pro práva dětí M. Lvovovou-Bělovovou,¹³⁵ v daném případě se nejedná o obvinění ze sexuálního násilí páchaného na Ukrajině, ale o tzv. únosy ukrajinských dětí do RF. Na konkrétní závěry je tedy zatím ještě brzy, nicméně je zřejmé, že soustředěné úsilí mezinárodního společenství s množstvím dostupných důkazů (fotografie, videa, svědectví uprchlíků, satelitní snímky, zpravodajské informace apod.) může poměrně rychle vést k zahájení soudních řízení s pachatelí sexuálního násilí.

Závěr

S válkou na Ukrajině se problematika sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu dostala opět do popředí mezinárodního dění. Již od počátku konfliktu se totiž objevují znepokojující zprávy o rozsáhlých a systematických útocích sexuálního násilí páchaných zejména příslušníky ozbrojených sil RF. Cílem tohoto příspěvku proto bylo poskytnout informaci o tom, jak mezinárodní společenství nahlíží na regulaci a kriminalizaci tohoto jednání a jaké jsou aktuální možnosti postihu pachatelů těchto jednání.

I když to byly právě zkušenosti z druhé světové války, které položily obsahový základ současnému znění MHP, a i když mezinárodní úmluvy vymezují, která jednání v rozporu se stanovenými požadavky jsou tak závažná, že představují válečný zločin, žádné ustanovení MHP výslovně nepostihuje znásilnění či sexuální násilí. Ke kriminalizaci sexuálního násilí na národní úrovni v kontextu postihu porušení MHP tak v praxi téměř nedochází.

Průlom v kriminalizaci sexuálního násilí v ozbrojeném konfliktu přišel v souvislosti s působením ICTY a ICTR a progresivním rozvojem mezinárodního trestního práva. Impulsem bylo, že na sexuální násilí přestalo být nahlíženo jako na něco „politováníhodného“ či maximálně jako útok proti lidské důstojnosti a začalo být považováno za fyzický

¹³³ BRADÁČOVÁ, L. Tiskové sdělení ze dne 19. 4. 2022. In: *Vrchní státní zastupitelství* [online]. 19. 4. 2022 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://verejnazaloba.cz/vsz-praha-aktuality/tiskove-sdeleni-ze-dne-19-4-2022/>>.

¹³⁴ Stalo se tak ode dne 3. 3. 2022 na základě společného podnětu 41 smluvních stran MTS (včetně ČR).

¹³⁵ Mezinárodní trestní soud vydal zatykač na Putina, viní ho z únosů ukrajinských dětí do Ruska. In: *Český rozhlas* [online]. 17. 3. 2023 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <[168](https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/vladimir-putin-zatykac-ukrajina-valka_2303171630_bko>.</p></div><div data-bbox=)

a duševní útok.¹³⁶ Přelomový byl v této souvislosti případ *Akayesu* řešený ICTR, a to ze dvou důvodů. Za prvé, v tomto případě poprvé v historii mezinárodní soud vyvodil, že znásilnění může představovat zločin proti lidskosti a za tento čin odsoudil konkrétního pachatele. Za druhé, ICTR v tomto případě také poprvé rozhodl, že sexuální násilí může být konstitutivním znakem zločinu genocidia, a *Akayesu* byl za tato jednání i odsouzen. Judikatura ICTR a ICTY v řadě dalších případů dále uznala znásilnění a jiné sexuální násilí i jako válečný zločin. Judikatura ICTR a ICTY zároveň významně pomohla zpřesnit obsahové vymezení pojmu znásilnění a pojmu sexuální násilí v mezinárodním právu. Aktuálně platné definice zločinu znásilnění a širší kategorie sexuálního násilí obsažené v Římském statutu MTS vycházejí právě z judikatury ICTY a ICTR.

MTS řešil sexuální násilí v několika případech, avšak odsuzující rozsudek za sexuální násilí je z úrovně MTS zatím jediný, a to v případě *Ongwen*. I když v mezinárodním právu již existují precedenty, skromná judikatura MTS potvrzuje, že navzdory rozšířenosti sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech vznesená obvinění a rozsudky odsuzující pachatele sexuálního násilí včetně znásilnění jsou stále okrajové.¹³⁷

Podle současného mezinárodního práva může jednání ve formě sexuálního násilí včetně znásilnění být stíháno jako válečný zločin, zločin proti lidskosti nebo tvořit konstitutivní znak zločinu genocidia. Vzhledem ke specifickým znakům každého z těchto mezinárodních zločinů byly jejich zásadní prvky v kontextu sexuálního násilí popsány samostatně pro každý z nich, přičemž prokázání prvků některého ze zločinů podle mezinárodního práva má u sexuálního násilí spáchaného v situaci ozbrojeného konfliktu zásadní význam. Důvodem je skutečnost, že jinak to samé jednání bude postiženo jako „obyčejný trestný čin“ v rámci vnitrostátního práva.

Znásilnění a sexuální násilí představuje jeden z nejhorších zločinů zasahujících nejen do fyzické, ale i do psychické integrity oběti. Z tohoto důvodu vyšetřování těchto zločinů v situaci ozbrojeného konfliktu představuje opravdovou výzvu. Nejenže samotný konflikt stěžuje získávání důkazů, ale pro oběti těchto zločinů často může být složité o prožitém traumatu komunikovat. Jako klíčové je proto nezbytné zjistit tzv. vzorové jednání, tedy souhrn incidentů majících společné rysy obětí, pachatelů a způsobu jednání. Zajištění konkrétních pachatelů představuje další výzvu. Často nejde jen o samotného konkrétního pachatele, ale i o jeho nadřízeného či vojenského velitele nebo politické vedení státu.

Co se týče kriminalizace sexuálního násilí páchaného v souvislosti s rusko-ukrajinským konfliktem, příspěvek uvedl, že vyšetřování pachatelů sexuálního násilí lze vést primárně na národní úrovni (ruská, ukrajinská strana). Sekundárně jej pak lze vést na mezinárodní úrovni, například z úrovně MTS.

¹³⁶ BOON, K. Rape and Forced Pregnancy Under the ICC Statute: Human Dignity, Autonomy, and Consent. *Columbia Human Rights Law Review*. 2001, Vol. 32, s. 627.

¹³⁷ Prokurátor MTS byl například kritizován, že v případě *Lubanga* vůbec nevznesl obvinění ze sexuálního násilí, i přestože byla řada hodnověrných zpráv o jeho páčání. Více viz International Federation for Human Rights. Crimes of Sexual Violence and the Lubanga Case: Interview with Patricia Viseur Sellers. In: *fidh.org* [online]. 16. 3. 2012 [cit. 2023-05-06]. Dostupné z: <<https://www.fidh.org/en/region/Africa/democratic-republic-of-congo/Crimes-of-sexual-violence-and-the->>.

Sexual Violence in International Criminal and Humanitarian Law and in the War in Ukraine

Petra Ditrichová (<https://orcid.org/0009-0006-0256-1751>)

Abstract: The war in Ukraine has brought the issue of sexual violence in armed conflict to the forefront of the international agenda. Since the beginning of the conflict, there have been numerous media reports of large-scale attacks of sexual violence perpetrated mainly by members of the armed forces of the Russian Federation in all areas of their operational deployment. This paper provides insight into the international legal regulation of sexual violence, including the crime of rape, in the situation of armed conflict. First, the paper provides a brief historical overview of how the international community has approached the regulation and criminalization of sexual violence in armed conflict (from the Nuremberg and Tokyo Tribunals, through the International Criminal Tribunals for the former Yugoslavia and for Rwanda, to the permanent International Criminal Court). Against the backdrop of their key decisions, the paper explains the evolution of the definition of the crime. The paper outlines what elements must be fulfilled to classify sexual violence as a war crime, a crime against humanity, or a crime of genocide. The paper also identifies certain challenges related to the investigation of sexual violence committed in armed conflicts. It concludes with an update on the extent of the perpetration of sexual violence in the conflict in Ukraine and the possibilities of punishing its perpetrators.

Keywords: sexual violence, rape, armed conflict, Ukraine, international humanitarian law, international criminal law